

І.С. Рослий¹, М.І. Галабуда²

ПРОФЕСІЙНА ГЕОЛОГІЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ В УКРАЇНОМОВНОМУ ПЕРЕКЛАДІ

I.S. Rosly, N.I. Galabuda

THE PROFESSIONAL GEOLOGICAL TERMINOLOGY WITH ITS CONCERN WITH UKRAINIAN LANGUAGE TRANSLATION

В українському перекладі геологічного тексту, зокрема російського терміну «осадочная порода», пропонується розрізняти осадові, осадкові, опадові та органогенні породи. Проаналізована правомірність і доцільність вживання виразів «чинник» і «фактор», «розтягнення» і «розтяг», інших слів і термінів. Пропонується методика самоконтролю ідентичності професійного україномовного перекладу.

Ключові слова: геологічна термінологія, український переклад, осад, осадок, фактор, чинник.

В статье проанализирована правомерность украинского перевода русскоязычного термина «осадочная порода». Учитывая условия образования пород этой литологической категории, в геологической литературе с украинской лексикой следует различать «осадові, осадкові, осідові та опадові» породи. Рассмотрены случаи применения в украинском варианте геологического текста слов «фактор» и «чинник», других переводов слов и словосочетаний. Предлагается методика самоконтроля идентичности профессионального украинского перевода в литературе геологических отраслей.

Ключевые слова: геологическая терминология, украинский перевод, «осадок», «осад», «фактор», «чинник».

Whether the term of the ukrainian translation of the russian term «осадочная порода» (sedimentary rock; osadochnaia poroda) is corresponding to this russian term has been analyzed in the article. Taking into account the conditions of the formation rocks of this lithological category, which (the conditions) are described in the geological science containing the ukrainian lexical terminology, it is necessary to distinguish the following — «осадові, осадкові, осідові, опадові породи» (the sedimentary rock types; osadochni, osadovi, osidovi, opadovi porody). The cases of the usage of the words «фактор» (factor; faktor), «чинник» (factor; chynnyk) and other words' and word combinations translations, in the ukrainian variant of geological text, have been considered. The method of self-controlling of the accordance of professional ukrainian translation with the original, in the literature of geological branches, has been offered.

Keywords: geological terminology, Ukrainian translation, «osadok», «osad», «factor».

ВСТУП

В процесі геологічних досліджень (наукових, виробничих, господарських і ін.) перехід на державну українську мову часто породжує низку курйозів, неточностей і навіть невідповідностей порівняно до звичної нам класичної російськомовної геологічної термінології з відповідним змістовим навантаженням. Складнощі можуть мати морфологічний, змістовий та загально-вживаний побутовий характер, що в окремих випадках або нівелюють, або навіть невірно тлумачать деякі наукові геологічні складові, явища чи процеси. Україномовна термінологія і виклади, які раніше були мало вживаними, повинні відображати не тільки точний мовний переклад аналогічних іншомовних слів, але, і головне, — не втрачати зміст, максимально зберігати численні побічні характеристики, співзвучності, колорит певних об'єктів, предметів, явищ та ін. Проте, вірогідно, неможливо буде обійтися без словосполучень і виразів, що чітко харак-

теризують геологічну сутність, але можуть розцінюватись як «русизм», «іншомовність». І все ж радикальна українізація професійної геологічної мови небажана. Термін «тектоніка» можна перекласти як «будівельне мистецтво». Чи варто це робити? Це стосується і багатьох інших загально-вживаних термінів і словосполучень. В геологічній літературі повинна впроваджуватись поміркована, професійно-доцільна українізація.

ОСАД, ОСАДОК — ОСАДОВА ЧИ ОСАДОЧНА ПОРОДА

Термін «осад» у «Словнику української мови» [5, с. 751–753] тлумачиться як синонім слова «осадок» і воно практично функціонує у всіх сферах науки, техніки і повсякденного життя. В геології цей термін був прийнятий для узагальнюючої назви порід, що утворилися в приповерхневих планетарних умовах Землі [4]. Слід зазначити, що поняття «осад» характеризує стан утворень

в процесі седиментогенезу, а не породи, що виникла під дією постседиментаційних факторів. В англомовній літературі для характеристики таких утворень використовується термін «sediment». «Sediment» в процесі консолідації перетворюється в «sediment rock». При цьому уламкові породи дістали назву «clastic rocks», хемогенні породи — «chemical rocks», органо-генні породи — «organic rocks», а місця, де нагромаджується седиментаційний матеріал — назву «sedimentary trap» [7]. Цілком очевидно, що як у російськомовній, так і в національній україномовній літературі магматичні і осадові породи з численними їх різновидами визначаються не тільки сучасним станом, а й процесами утворення; кожна з них є понятійним комплексом, «конгломератом», основою літології. В українській літературі ця основа порушена знаком рівності між поняттями «осади» і «осадки», чи віднесенням до осадів седиментів, які формально не є осадами, бо нагромаджуються на ділянках з певним седиментаційним трендом (напрямок), мають тверде навантаження, високий енергетичний рівень переносу матеріалу тощо, в той час як дійсні осади позбавлені цих особливостей, а спільним є тільки середовище нагромадження. Проте, переважаюча маса гірських порід, що сформували стратиграфічні розрізи геотектонічних елементів земної поверхні, складена не утвореннями, що осаджувались у водоймах з низькими енергетичними рівнями і нагромаджувались у водних розчинах у вигляді осадів, а утвореннями, що вивітрювались і переносилися на близькі і далекі відстані не тільки водою, а й повітрям, нагромаджувались не тільки у водному, а й повітряному середовищах. Зрозуміло, що такі особливості їх утворення зафіксовані у самому стані породи, і, на наш погляд, мають бути відображені в її назві.

В словникових джерелах [1, 2] відносно порід, їх складу і способів утворення знаходимо терміни «осідання», «осадки», «осадконакопичення», «осадкоутворення», «осадконагромадження», «осадочний», «осадочна порода», «осадження», «осаджування». Кожний із названих україномовних термінів має свої характерні особливості і відмінності, як правило, супроводжуються приставкою, що уточнює місце і генезис, речовинний склад, екзогенні: кліматичні, водні, континентальні та ін. умови формування різних за текстурою і структурою порід. А термін «осад» з хімії означає тверду речовину, що утворюється внаслідок хімічних реакцій у роз-

чинах. Крім того він має синоніми — «поденки» (у діжці), «гуща, фус» (у пляшці) [3]. Тобто, осади формуються під дією хімічних чинників і нагромаджуються під впливом сили тяжіння. Рух атмосфери, течії, життєдіяльність організмів тощо в їх нагромадженні участі не беруть. Консервантом осадів є тільки сила тяжіння. А отже, відносити до осадів нагромадження кластичних порід, для утворення яких крім сили тяжіння потрібні ще й стимулятори їх переміщення (перепади висот, течії води, хвилювання моря, життєдіяльність організмів тощо), неправомірно. Тому для характеристики нагромаджень порід, складених уламками, що утворилися в результаті вивітрювання, гіпергенезу, перенесення і зосередження на деяких відстанях від їх первинного залягання, слід зберегти назву *осадки*, басейни їх седиментації називати *осадочними*, на відміну від осадочних, в яких формуються мінеральні та соленосні утворення. Конгломерати, галечники, пісковики явно некоректно називати «осадочними», враховуючи багатокілометровий міграційний характер утворення та наступного епігенетичного перетворення їх складових частин. А широко відомі у природі верстви галогенів, ангідритів, доломітів, вапна і вапняків належать до класу хемогенних порід. Їх по праву можна назвати *осадочними* за принципом їх утворення переважно в умовах водного середовища, як наслідок випадіння в осад мінералів відповідного хімічного складу. На сучасному етапі осадочні процеси відбуваються в Карабогазголі і Прикаспії, у затоках Сиваша і Сакському озері, у Мертвому морі та на інших ділянках континентів і океанів.

В результаті вікових досліджень фанерозойських стратонів і комплексів встановлено, що органогенні або осідові утворення формуються на шельфових і пришельфових частинах морських водоймищ і в опущених океанічних ділянках континентів та острівних архіпелагів (на ділянках осідлості). На прижиттєвих етапах розвитку коралів і їх карбонатних скелетів утворюються рифогенні споруди, а після їх захоронення деяких епігенетичних змін — біогермні і біостромні структури. На більших океанічно-морських глибинах формуються органогенні кремнієві породи — діатоміти, трепела, опоки, спонголіти, радіолярити і яшми [9]. У приповерхневих водно-континентальних і субконтинентальних умовах, як відомо, нагромаджуються рослинні органічні рештки — органогенно-осадочний матеріал покладів торфу, що в геологічному часі

перетворюється на вугілля, вже органогенну породу.

До особливої категорії належать утворення, що нагромаджуються на земній поверхні внаслідок випадіння матеріалу з атмосфери або під її впливом — лес, лід, сніг, піски пустель і вулканогенно-поплові покрови. У російській мові це теж «осадки». Проте треба зважати, що україномовне трактування слів осадки, осади і опади має більш конкретне змісто-ве значення. Таку категорію поверхневих утворень, що широко розповсюджені на Землі, доцільно іменувати опадовими.

Отже, в седиментаційному процесі на поверхнях Землі, континентів і регіонів, слід виділяти такі основні категорії екзогенного нагромадження матеріалу — осадочне, осадове, опадове і органогенне з відповідною назвою порід. Безумовно, чіткого розмежування процесів, а відповідно і між складом порід, здебільшого не існує. Соленосні товщі, наприклад, девону і ранньої пермі Дніпровсько-Донецької западини, що складені перешаруванням солевих, теригенних і глинистих відкладів у різних співвідношеннях, можна віднести або до осадково-осадочного (хемогенно-осадочного), або осадочно-осадкового типу. До такої самої формальної категорії належать вапнякові відклади крейдової системи. Осадково-органогенно-осадочними відкладами можна вважати нижньобашкирський і нижньовізейський під'яруси карбону, що представлені перешаруванням потужних карбонатних, глинисто-аргилітових і теригенно-уламкових порід.

Для різнофаціальних басейнів і їх частин логічно прийняти загальну назву осадочні, а не осадові.

ФОРМА І ЗМІСТ ПРОФЕСІЙНОГО ПЕРЕКЛАДУ

Історично склалося так, що практична геологія і геологічна наука в Україні розвивалися на основі класичної російськомовної геології (згадаймо «О слоях земных»). Більшість геологічних предметів у ВУЗах викладалась російською мовою, рідкісні були також журнали і збірники праць на професійній українській мові. Тому не дивно, що масовий перехід на україномовну форму викладу наукових і геологорозвідувальних результатів в рудних і нерудних галузях супроводжується низкою неточностей і змістових невідповідностей. Це стосується практично всіх геологічних наук з літології, стратиграфії, тектоніки, геофізики, геодинаміки та ін. В мо-

нографіях, наукових статтях, дисертаціях і авторефератах автори часто не знаходять точної відповідності між українізованим словом і професійногеологічним змістом, щоб відповідав російському терміну. Так, скажімо, у сейсморозвідувальній геофізичній галузі «отражающий горизонт» перекладають в українському варіанті як «відбиваючий горизонт». Але ж «отражение» в перекладі звучить (має бути) як «відображення», «відзеркалення», фізично-хвильове, а не фізично-силове. «Товщина» — якщо вже мова йде не про дерево, дріт чи якесь тіло, тобто не про діаметр, а про пласт, шар, товщу та ін., то треба вживати або «пластова товщина», або ж залишити старий термін «потужність».

Для надійності і точності перекладу російських термінів і виразів можна запропонувати методику зворотнього словникового самоконтролю — перекладений термін чи слово перевіряти в українсько-російському словнику. Якщо виявляється розбіжність, то переклад був невірним. Для прикладу, геологічне значення слова «растяжение» в перекладі на українську зустрічаємо як «розтягнення», що в перекладі знову на російську мову означає «растаскивать, уносить по частям», тому належить перекладати — «розтяг». «Сдвиг» в перекладі повинно бути «зрушення», а не «зсув», що в перекладі знову на російську означає «оползень». Сумніви своєю невизначеністю виникають відносно багатьох інших вживаних термінів: «Обзорная карта» — «Оглядова карта». Але ж «огляд» — це «осмотр», а не «обзор». То може краще таку карту називати «узагальненою», «дрібномасштабною» чи «схематичною».

Вражаючою невизначеністю характеризується термін «неантиклінальні структури». По-перше, він поєднує дві заперечливі приставки — «не» і «анти», і «мінус» × «мінус», як відомо дає «плюс». По-друге, у структурній геології відомі чотири морфологічні форми антиклінальних структур — антикліналі, брахіантикліналі, куполи і геміантикліналі. Всі інші, десятки, сотні і більше, плікативні і диз'юнктивні, синклінальні і моноклінальні, відкриті і поховані структурні форми іменувати «неантиклінальними» явно некоректно.

Значні розбіжності в літературних джерелах зустрічаємо відносно точності викладу явищ і предметів при застосуванні термінів «фактор» і «чинник». У словнику іншомовних слів «фактор» подається як рушійна сила, причина якогось процесу, явища [6, с. 518]. У російсько-

українському словнику читаємо: фактор — чинник, фактор [8, с. 493]. Тобто, словник не заперечує вживання того чи іншого слова в українській мові. Але коли в україномовному викладі у всіх випадках предметних, дійових та інтелектуальних понять вживається тільки слово «чинник», то відразу відчуваєш понятійний дискомфорт і значне відхилення від змісту у класичному геологічному розумінні. Наприклад, чинники геологічних наук, чинники геодинаміки і чинне законодавство. Тут дії, дієвість кожної дисципліни кардинально відрізняються одна від одної. Для них не може бути єдиного радикалу. Якщо чинниками геологічних наук можуть бути літологія, стратиграфія, петрографія, тектоніка і навіть геодинаміка, то тектогенез, орогенез, магматизм, галогенез, трансгресія і т. ін. вже є процесами, факторами геодинаміки, а не чинниками. Тобто, для предметів, їх складових, якісних і кількісних характеристик і т. ін. правомірне вживання терміну «чинник», а для характеристики процесів, явищ, дій і широкого спектра геодинамічних рухів необхідно впроваджувати термін «фактор». Тоді україномовна геологія буде зрозуміла всім.

Унеможливилює також переклад вживання «саморобних» позапрофесійних термінів, таких як «обратный сброс», «обратноступенчатые блоки», коли незрозуміло про що йдеться.

ЗАКЛЮЧЕННЯ

Геологічні науки, як і медичні, математичні, фізичні, певною мірою є науками інтернаціональними. Але кожний фахівець бачить предмети через призму своєї рідної мови, тому вона мусить постійно розвиватися. Аби професійна мова була повнішою від інших, то науковцям та лінгвістам належить перманентно уточнювати розуміння кожного слова в напрямках наукової професійної спеціалізації та зменшення ступенів узагальнення і двозначності. В україномовній геологічній термінології і фразеології

бажана чітка аргументація, точна інтерпретація і суворе регламентація геологічних понять — назв, описів, об'єктів, предметів, характеристик явищ, процесів у наукових працях і виробничих сферах діяльності без надлишкових іншомовних відхилень і зайвих фразеологізмів. Разом з тим, україномовна радикалізація геологічних наук не повинна відбуватися. Гармонійне поєднання канонів, окремих правил і визначень класичної геології, загальноприйнятої термінології і фахового українського перекладу чи україномовного викладу можуть стати програмними засадами українізації геологічних наук.

1. Головащук С.І., Соколовський І.Л. Російсько-український геологічний словник. — К.: Вид-во АН Української РСР, 1959. — 280 с.
2. Ермоленко С.Я., Ермоленко В.І., Ленець К.В., Пустовіт Л.О. Новий російсько-український словник-довідник. — К.: Вид-во «Довіра» УНВЦ «Рідна мова», 1999. — 878 с.
3. Караванський Святослав. Практичний словник синонімів української мови. 2-е видання. — К.: «Українська книга», 2004. — 446 с.
4. Рухин Л.Б. Основы литологии — Л.: Гостоптехиздат, 1961. — 780 с.
5. Словник української мови. — К.: Наукова думка, 1974. Т.5. — 840 с.
6. Словарь иностранных слов. 17-е издан. — М.: «Русский язык», 1988. — 607 с.
7. Толковый словарь английских геологических терминов / Под ред. М. Герн, Р. Мак-Афи мл., К. Вулфа. — М.: Мир, 1979. — Т. 3. — 544 с.
8. Українсько-російський, російсько-український словник. — Донецьк: «Сталкер», 1999. — 512 с.
9. Швецов М.С. Петрография осадочных пород. — М.: Госгеолтехиздат, 1958. — С. 250–262.

¹ — Чернігівське відділення Українського державного геологорозвідувального інституту, Чернігів

² — Інститут геології і геохімії горючих копалин НАН України, Львів

E-mail: ukrnigri@mail.cn.ua

Рецензент — чл.-кор. НАН України О.Ю. Митропольський